

УДК 340.12

Зал Дмитро Олександрович

студент міжнародно-правового факультету

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Зал Дмитрий Александрович

студент международно-правового факультета

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Zal Dmitriy

Student of the International Law Faculty of the

Yaroslav Mudryi National Law University

Науковий керівник:

Сатохіна Наталія Іванівна

кандидат юридичних наук

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

НАШИ ОБОВ'ЯЗКИ ЩОДО БІЖЕНЦІВ

НАШИ ОБЯЗАННОСТИ В ОТНОШЕНИИ БЕЖЕНЦЕВ

OUR DUTIES TOWARDS REFUGEES

Анотація. У статті досліджується моральний та юридичний аспект людських обов'язків по відношенню до біженців. Розкривається особливий статус біженця та періоджерело, яке слугує поштовхом для виконання людьми своїх суб'єктивних обов'язків. Проблема переосмислюється в контексті доповіді професора Афінського університету Константіноса Пападжорджу «On our Duties towards Refugees», що була представлена на XXVIII Всесвітньому конгресі з філософії права і соціальної філософії, а також політико-правових поглядів сучасних філософів. (Ганна Арендт, Джорджо Агамбен). З метою

виявлення глибинних підстав суб’єктивного обов’язку кожного окремого члена суспільства щодо біженців, автор розглядає феномен чужинця крізь призму сучасної психології мас, виявляє політичний та особистісний виміри проблеми, розкриває мотиви, які спонукають суспільство допомагати біженцям, і доходить висновку про те, що наші обов’язки щодо біженців є водночас обов’язками щодо самих себе.

Ключові слова: біженець, обов’язок, людство, громадяни.

Аннотація. *В статье исследуется моральный и юридический аспект человеческих обязанностей в отношении беженцев. Раскрывается особый статус беженца и первоисточник, который служит толчком для исполнения людьми своих субъективных обязанностей. Проблема переосмысливается в контексте доклада профессора Афинского университета Константиноса Пападжорджиу «On our Duties towards Refugees», которая была представлена на XXVIII Всемирном конгрессе по философии права и социальной философии, а также политико-правовых взглядов современных философов. (Ханна Арент, Джорджо Агамбен). С целью выявления глубинных оснований субъективных обязанностей каждого члена общества в отношении беженцев, автор рассматривает феномен чужака сквозь призму современной психологии масс, проявляет политические и личностные измерения проблемы, раскрывает мотивы, побуждающие общество помогать беженцам, и приходит к выводу о том, что наши обязанности в отношении беженцев являются одновременно обязанностями в отношении самих себя.*

Ключевые слова: беженец, обязанность, человечество, граждане.

Summary. *In the article, the moral and juridical aspects of human’s responsibilities regarding to the refugees are investigated. The specific status of refugees and the initial reasons, which are the source for performing people their duties, are revealed. The problem is rethink in the context of the report by*

university of Athens`s professor Konstantinos Papageorgiou under the title «On our Duties towards Refugees», which was made at the 24-th world congress on philosophy of law and social philosophy; includes various political and juridical opinions of modern philosophers. (Hannah Arendt, Giorgio Agamben). In order to identify the underlying reasons for the subjective duty of each member of society towards refugees, the author examines the alien phenomenon through the prism of the modern psychology of the masses, manifests the political and personal dimension of the problem, reveals the motives that motivate society to help refugees, and concludes that towards refugees is at the same time responsibility for themselves.

Key words: *refugees, duty, humanity, citizen.*

Постановка проблеми. Відносини між громадянами і біженцями сьогодні стосуються майже усього людства. Юриспруденція не може в повному обсязі надати відповідь на питання про характер цих відносин і джерело обов’язків, які виникають. Визначення сутності політико-правових відносин між біженцями та людством взагалі потребує виходу за рамки правової науки та звернення до філософського інструментарію, який дозволяє осмислити проблему біженців з точки зору природи людини і людської спільноти. На основі викладеного, доцільно розглянути це питання у філософсько-правовому контексті.

Актуальність дослідження полягає у тому, що на сьогодні норми чинного законодавства багатьох країн не містять положень, які б належним чином врегульовували питання щодо політико-правового статусу осіб, які потребують допомоги, хоча це і є важливою проблемою для низки сучасних демократичних країн. Політичні, соціальні та військові конфлікти, що передусім зумовили появу такої категорії як біженець відбуваються з неймовірною швидкістю, а тому владні суб’єкти не встигають за таким напливом, і виникають суспільні відносини, які не врегульовані на

державному рівні нормами, які б встановлювали права і обов’язки біженців. Як наслідок, біженці виявляються соціально-незахищеною верствою суспільства. Тому питання наших обов’язків до біженців є важливою темою, яка потребує філософсько-правового осмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання статусу біженців, їх прав, гарантій їх захисту стало предметом уваги чималої кількості вітчизняних науковців серед яких Надія Тиндик [9], Галина Васильченко [12]. Філософсько-правовому осмисленню статусу біженців, їх місця і ролі у сучасному суспільстві присвятили свої роботи Джорджо Агамбен [8] та Ганна Арент [10]. На XXVIII Всесвітньому конгресі з філософії права і соціальної філософії (Лісабон, 2017) цьому питанню була присвячена пленарна доповідь професора Афіньського національного університету Константіноса Пападжорджиу[1].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). З’ясування глибинних підстав суб’єктивного обов’язку кожного окремого члена суспільства щодо біженців. Для реалізації цієї мети потрібно виконати такі завдання: 1) розглянути феномен чужинця; 2) виявити причини появи категорії «біженець» і самого явища, яке позначається цією категорією; 3) визначити причину існування у нашій свідомості уявлення про необхідність надати допомогу тим, хто цього потребує.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що існують різні однаково добре обґрунтовані позиції щодо проблеми біженців. Так, існує концепція, згідно із якою наші відносини з біженцями набувають не індивідуального характеру, а колективного. Усі ми – члени суспільства, і, коли до нас надходить звернення про допомогу з боку так званих «чужих» (під «чужими» тут розуміються особи, які звернулися за захистом, але не належать до даної спільноти) ми діємо не як окрема людина, а від імені усієї спільноти [1, с. 71–72]. Варто розуміти, що попри всі тонкощі важливим є саме критерій колективної свідомості. У цьому питанні ми виступаємо

маленькими частинками одного цілого, яке згодом переростає у єдину думку. Однак, з іншого боку, захист біженців є проблемою, що безпосередньо розглядається кожною людиною з моральної, або суб’єктивної точки зору.

Для більшості з нас чужинець – то просто незнайомиць, тобто людина, з якою раніше ми ніколи не розмовляли. Утім, незнайомиць швидко перестає бути чужинцем, якщо ми перекинемося з ним кількома словами – як би важко це інколи не було. Але існує інший тип чужинців. Цих людей ми сприймаємо чужими не тому, що ще не встигли з ними познайомитись, а через внутрішні бар’єри, що заважають нам. Навколо нас є люди, яких ми вважаємо “підозрілими”, “ненадійними”, “дивними” на підставі своїх припущень, упереджень чи просто свого сприйняття. Вони викликають у нас відчуття дискомфорту, тому ми з легкістю відсторонюємось від них. Тривають палкі дебати щодо причин такої поведінки та її оцінки. Деякі з нас наполягають на тому, що потрібно якось привести до стабільності певні регіони світу, які охоплені війною або вражені бідністю. Інші ж зосереджені на тому, щоб покласти край нужденності у своїй країні. Політики готують промови з пропозиціями, як можна покращити життєві умови людей. Але є чимало й таких, хто лише шукають, кого б звинуватити у соціальній нерівноправності.

У питанні біженців люди поділяється на два типи: перші – націоналісти, або ті, що відстоюють легітимність державних кордонів, другий тип – представники космополітизму, тобто прихильники відкритих кордонів [2]. Оптимальним здається компромісний варіант – представляти космополітизм, але в той же час захищати легітимність державних кордонів – позиція, яка передбачає чіткі пропорції між двома явищами. Така думка обґрунтовується тим, що політика по відношенню до біженців – складне, багатогранне питання, яке, з одного боку, наголошує на наших обов’язках щодо таких людей і пробуджує у нас почуття відповідальності за інших, а з

іншого – говорить про загрозу для держави унаслідок радикальних вчинків та рішень щодо мігрантів та породжує у людей вже почуття побоювання за себе і свою подальшу долю. Біженцям з регіонів, які охоплені війнами, повинна надаватися допомога, переважно з боку межуючих держав, до тих пір, поки війна не закінчиться, але водночас держава повинна здійснювати контроль за кордонами і безпосередньо за самою міграцією.

Дискусійним залишається таке питання: чому ж в нас виникає потреба допомагати «чужим»? Відповідаючи на це питання, варто визнати, що у ньому простежуються ідеї космополітизму, але цього недостатньо. Так, в нас, безсумнівно, є певні зобов'язання щодо наших співгромадян і суспільства в цілому, але питання допомоги негромадянам несе в собі щось більше. Не можна пояснити це «більше» виходячи тільки з концепції космополітизму, необхідно знайти пояснення, чому ми повинні надавати допомогу тим, з ким напряду не пов'язані, адже у більшості держав особа, яка була визнана біженцем, має рівні з громадянами права. Таким чином, постає питання: чи правильним є те, що біженець прирівнюється до громадянина, і чому взагалі повинно бути так, щоб людина, яка належить чи належала до окремої спільноти, раптом ставала частиною нової спільноти.

Статистика надає нам невтішні дані щодо кількості людей, що потребують допомоги. Гострі політичні, соціальні, трудові конфлікти, війни – все це є чинниками масової міграції. Люди попри своє бажання залишитися повинні кидати рідні території та їхати шукати життя в інших містах і країнах. Тому відсоток людей, що поїхали зі своїх країн і лишились кинутими напризволяще стрімко зростає [3]. Зараз європейські держави розробляють все більше заходів для підтримки біженців і роблять усе можливе для того, щоб полегшити їхню долю, але найчастіше цих сил недостатньо для подолання масового напливу мігрантів. Видається, що хоча роль держави і є визначальною у цьому питанні, але вона не в змозі прихистити усіх, хто цього потребує. Для сприяння державі у суспільстві

виникають певні групи людей, які на безоплатній основі надають допомогу постраждалим і людям, які потребують захисту, такі групи називаються волонтерськими. Що ж керує цими людьми, чому вони вважають за свій обов’язок допомогти постраждалим?

Що спонукає людей тікати зі своєї батьківщини та що втрачають біженці? У Преамбулі «Загальної декларації прав людини» зазначено, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах [4], положення зазначеної статті обумовили появу й таких актів як Декларація ООН про територіальний притулок від 14 грудня 1967 р. [5], Декларацію про територіальний притулок, що прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи [6], але зазначені нормативні документи не відповідають дійсності, коли мова йде про шукачів притулку, адже вони нерідко лишаються безправними. Ця проблема ще у 1951 році привернула увагу Ганни Арендт, яка у книзі «Джерела тоталітаризму» пише: перша втрата таких людей – втрата свого дому, що означає і повну втрату соціального середовища (йдеться переважно не стільки про проблему втрати дому, скільки про незмогу знайти для себе новий). Друга втрата, від якої страждають безправні – втрата урядового захисту, що спричиняє втрату правового статусу не тільки в їх власній країні, але і у всіх інших країнах [10, с. 393]. Договори про взаємні зобов’язання і міжнародні угоди, у яких йдеться про невідчужуваність прав людини та повагу до них є недоступними для людей, що є безправними, а саме такими стають біженці, коли випадають зі світової павутини прав і обов’язків. Біда біженців не в тому, що вони позбавлені права на життя, свободу і прагнення до щастя або рівності перед законом і свободи думок, а в тому, що вони взагалі більше не належать до жодної спільноти. Тільки на останній стадії вельми тривалого процесу їх право жити виявляється під загрозою; тільки якщо вони залишаються абсолютно, непотрібними, якщо не можна знайти нікого, хто б «зажадав» їх, їхньому життю може загрожувати небезпека [10, с. 396]. Їх проблема не в тому, що

вони не є рівними перед законом, а в тому, що для них не існує ніякого закону; не в тому, що вони пригнічені, а в тому, що ніхто не хоче навіть пригнічувати їх.

Існує багато причин, через які люди кидають свої оселі та йдуть напризволяще: це реакція людей на насилля, війни, повстання, масові вбивства, геноцид або пошук кращого життя, роботи, оселі. У цьому контексті необхідно відрізнити поняття “біженець” від поняття “мігрант”. Відповідно до ч. 1 п. 2 ст. 1 Конвенції про статус біженців 1951 року, біженцем є особа, яка через обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань за ознакою расової належності, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних поглядів знаходиться за межами країни своєї національної належності і не в змозі користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися таким захистом внаслідок таких побоювань; або, не маючи визначеного громадянства і знаходячись за межами країни свого колишнього місця проживання в результаті подібних подій, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок таких побоювань [11]. Мігрантом, як і біженцем, можна стати із різних причин, але найголовнішим критерієм, що відрізняє мігранта від біженця, є те, що мігрант в будь-який момент може повернутися до своєї батьківщини, чого не можна сказати про біженця. Ці люди вимушені перебувати у бігах, доти, поки ситуація в їхній країні не налагодиться, якщо взагалі такі часи настануть [7]. Сьогодні ми дійсно бачимо найбільшу кількість збройних конфліктів, через які люди змушені шукати захисту за межами власних країн. Яскравий приклад – ситуація на Близькому Сході та в Сирії. Однак конфлікти, які почалися раніше і продовжуються зараз (Афганістан, Ірак, Судан, Сомалі), теж спонукають людей тікати зі своїх рідних домівок. Часто тікати змушують такі причини як побоювання переслідувань з причин релігії, раси, національності, політичних переконань або членства в специфічній соціальній групі.

Слушно зауважити, що майже всі сучасні конфлікти, які є чинниками появи біженців, відбуваються всередині країн, в той час як раніше ці конфлікти спостерігалися на міжнародному рівні. Біженці найчастіше з’являються внаслідок міжнародних або внутрішніх військових конфліктів. Все більш поширеним стає переслідування осіб з боку державних органів у вигляді насильства, дискримінації, незаконного обмеження свободи або загрози фізичного знищення, яке змушує особу не просто змінити місце свого проживання в межах країни, а залишити її територію і шукати притулку за межами країни.

Причини наших обов’язків щодо біженців. Відповіді на наше головне питання «Чому в нас виникають певні обов’язки перед біженцями?» означає визначити моральну (антропологічну) основу таких обов’язків. Відповідь на це складне питання ховається у людській подібності. Хоча ми маємо різний колір шкіри, різні культурні цінності, говоримо різними мовами, ми є однаковими. Попри всі відмінності ми є жителями планети Земля, навчаємо одне одного, передаємо досвід, разом пізнаємо світ. Чи є така гарантія, що ми не опинимося на місці людини, яка сьогодні постукає нам у двері за допомогою? К. Пападжорджиу говорить: «Ми є не тільки для біженців, але й для самих себе» [1, с. 75]. Інтерпретуючи цей вислів, в якомусь сенсі ми повинні зрозуміти, що біженці – це такі самі люди, на яких ми повинні поширювати солідарність, що ми демонструємо щодо наших співгромадян, тому що ці люди є невід’ємною складовою нашої загальної спільної системи взаємних турбот і підтримки.

Серед інших причин не можна не згадати причину культурну. Біженці – це люди, від яких людство отримує інформацію, знання, вміння та використовує їх здобутки. Проблемою людства є нехтування тим фактом, що багато відомих людей зробили внесок у розвиток та існування сучасного світу, їх значення для сучасної людини важко переоцінити. Серед таких: Альберт Ейнштейн, Фредді Меркюрі, Мілош Форман, Йосип Бродський та

багато інших. Ми звикли до цього і сприймаємо ці явища як такі, що дані нам назавжди, а превелику цінність розуміємо тільки тоді, коли втрачаємо їх. Зважаючи навіть на певні прагматичні мотиви, важливим є розуміння того, що і зараз, допомагаючи незнайомим нам людям, ми полегшуємо майбутнє не тільки собі, але й нашим дітям та онукам. Біженці – це люди різних поглядів, ідей, інтересів, знань, досвіду, професій, але всі вони є невід’ємною та дуже значущою частиною нашого всесвіту.

На втраті біженцями людських прав наголошувала у своїй роботі Г. Арендт. За думкою філософа, втрата прав дорівнює перетворенню особистості на біологічну істоту. Наслідком такого перетворення є неможливість людини виділити себе з-поміж інших соціальних груп і тим самим певним чином впливати на них. За такої ситуації поняття людини як особистості взагалі втрачає будь-який сенс. Перша і найбільш очевидна небезпека існування таких людей полягає в тому, що їх постійно зростаюча чисельність загрожує нашому політичному життю, нашому людському творенню, світу, який є результатом наших спільних і скоординованих зусиль [10, с. 404]. Таким чином, вірити у свою свободу, честь і гідність означає, що така ж гідність, честь і така ж свобода є у будь-якої людини. Наше визнання цінностей інших людей дає нам гарантію, що наші цінності також будуть визнані. І тоді не залишається нічого іншого, ніж діяти в дусі братерства та сестринства.

Порядок набуття і припинення правового статусу біженців у багатьох країнах в цілому відповідає міжнародно-правовим нормам, щодо захисту прав біженців, але потребує удосконалення [9]. Крім того Г. Васильченко зазначає, що попри прийняття чималої кількості нормативно-правових актів, що регламентують права й обов’язки біженців і осіб, які шукають притулок, які потребують додаткового або тимчасового захисту, практика їх реалізації пов’язана з великими труднощами [12, с.113]. Італійський філософ Джорджо Агамбен вводить таке поняття, як «голе життя», яке він пов’язує з назвою

основоположного закону про права – «Декларації прав людини і громадянина», у якому наголошується саме слово «громадянин». Натомість біженець, на думку філософа, є представником «голого життя», тобто таким, що є викинутим із світової системи громадянства, тому що не належить до жодної із світових спільнот. Таким чином, він має тільки оманливі права, що надаються йому державою. Зв’язок між людиною і громадянином є міцним і непорушним тільки з точки зору прав [8, с. 161–167].

Особи, що тікають зі своїх країн мають на це радикальні причини, тобто з’являється тяжка ситуація, вихід з якої тільки один – втеча. Разом з тим, вирішення питання про законність такої втечі буде залежати перш за все від держави, у яку вирішить тікати особа, що шукає притулку. Варто наголосити, що коли ми почнемо відмовляти таким людям у допомозі, вони будуть вимушені ставати на злочинний шлях, адже іншого виходу в них немає. Відтак ми будемо виступати підбурювачами до цього. Зрозуміло, що зростання рівня злочинності за таких умов негативно позначиться не тільки на авторитеті держави на міжнародному рівні, але й зменшить рівень довіри населення до неї.

Наша рідна культура, особиста безпека, ідентичність, соціальний статус, виховання – все це може легко стати ідолами, що формуватимуть наші погляди і впливатимуть на наше ставлення до інших. Судження про чужинців на підставі всього вищезгаданого лише підкреслюють наші відмінності, що зрештою викликає або страх перед “не такими, як ми”, або почуття переваги над ними. Ми, як громадяни демократичних країн, маємо натомість іншу культуру – культуру світової вигоди. Саме ця нова культура має скорегувати мислення і впливати на наші погляди. Цей принцип особливо важливий, коли в нас діє природний інстинкт уникати “чужих”. Ми повинні відкинути стереотипи, щоб не дивитись на чужинців зі страхом, з відчуттям ніяковості або почуттям переваги. Тому маємо впустити їх у своє

життя, і переконати, що вони є захищені правом і не є відкинутими від загальнолюдських прав.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. У дискусії між націоналістами, які відстоюють легітимність державних кордонів, та представниками космополітизму – прихильниками відкритих кордонів – оптимальною видається позиція, що передбачає розумний баланс між двома підходами.

Криза біженців з різних сторін впливає на свідомість населення. З одного боку, у людей породжується почуття свого обов’язку перед тими, хто потребує допомоги, гору беруть почуття, а з іншого – назовні випливає не тільки так званий інстинктивний егоїзм, а й страх перед біженцями.

У питанні рятування життя біженців закон поступається моралі. Людство – сім’я народів, всякий, хто викинутий з нього опиняється викинутим із сім’ї народів. Основоположні права людини, якими за законом наділені біженці – це одна з найбільших ілюзій. Продовженням своїх життів вони зобов’язані не закону, а людській моральності; свобода слова – це хибна свобода, бо те, що думають безправні, нічого не означає і нікого не бентежить. Жодну людину не можна змусити допомагати безправному – це її особистий вибір.

Відмова людині, що шукає притулку – проблема державного характеру, що може і спроможна спричинити зниження авторитету держави як на міжнародному, так і на національному рівнях та тим самим погіршити умови її економічного, політичного та соціального розвитку.

Насамкінець, сучасний світ не дає жодних гарантій, що ми не опинимося на місці людини, яка сьогодні постукає нам у двері за допомогою. Ми є не тільки для біженців, але й для самих себе. Біженці – невід’ємна складова нашої спільної системи взаємних турбот і підтримки.

Література

1. Papageorgiou K. On our Duties towards Refugees / К. Papageorgiou // Peace Based on Human Rights: XXVIII World Congress on the Philosophy of Law and Social Philosophy. – Lisbon: AAFDL, 2017. – P. 71-75.
2. Філософія і міграція [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.deutschland.de/ru/topic/politika/filosofia-i-migracia>.
3. Ангела Меркель. Моя відповідь на правий популізм – вирішувати проблеми людей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.com/uk/ангела-меркель-моя-відповідь-на-правий-популізм-вирішувати-проблеми-людей/a-40631695>.
4. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015?lang=uk.
5. Декларація про територіальний притулок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_316
6. Декларація про територіальний притулок, що прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_806
7. Моргун Ю. Ф. УВББ ООН: міжнародна заштита беженцев / Ю. Ф. Моргун // Беларуский журнал міжнародного права и міжнародных отношений. – 2000. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://evolutio.info/content/view/352/51/>.
8. Агамбен Д. Homo sacer. Суверенная власть и голая жизнь. – М.: Издательство «Европа», 2011. – 256 с.
9. Тиндик Н. П. Інститут притулку як правова гарантія дотримання прав людини / Н. П. Тиндик // Університетські наукові записки. – 2008. – № 3. – С. 299 – 303. [Електронний Ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2008_3_58
10. Арендт Х. Истоки тоталитаризма. – М.: ЦентрКом, 1996. – 671 с.

11. Конвенція про статус біженців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_01110
12. Васильченко Г. М. Проблеми нормативно-правового забезпечення захисту прав біженців в Україні [Електронний ресурс]. – Г. М. Васильченко / Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2016. – № 7. – С. 109-116. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vprc_2016_7_15

References

1. Papageorgiou K. On our Duties towards Refugees / K. Papageorgiou // Peace Based on Human Rights: XXVIII World Congress on the Philosophy of Law and Social Philosophy. – Lisbon: AAFDL, 2017. – R. 71-75.
2. Filosofiya i migratsiya [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <https://www.deutschland.de/ru/topic/politika/filosofia-i-migracia>.
3. Anrela Merkel'. Moya vidpovid' na praviy populizm – virishuvati problemi lyudey [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.dw.com/uk/anrela-merkel'-moya-vidpovid'-na-praviy-populizm-virishuvati-problemi-lyudey/a-40631695>.
4. Zagal'na deklaratsiya prav lyudini [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015?lang=uk.
5. Deklaratsiya pro teritorial'niy pritulok [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_316
6. Deklaratsiya pro teritorial'niy pritulok, shcho priynyata Komitetom Ministriv Radi Єvropi [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_806
7. Morgun Yu. F. UVBB OON: mezhdunarodnaya zashchita bezhentshev / Yu. F. Morgun // Belorusskiy zhurnal mezhdunarodnogo prava i mezhdunarodnykh otnosheniy. – 2000. – № 2 [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://evolutio.info/content/view/352/51/>.

8. Agamben D. Homo sacer. Suverennaya vlast' i golaya zhizn'. – M.: Izdatel'stvo «Evropa», 2011. – 256 s.
9. Tindik N. P. Institut pritulku yak pravova garantiya dotrimannya prav lyudini / N. P. Tindik // Universitets'ki naukovy zapiski. – 2008. – № 3. – S. 299 – 303. [Elektronniy Resurs]. – Rezhim dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2008_3_58
10. Arendt Kh. Istoki totalitarizma. – M.: TsentrKom, 1996. – 671s.
11. Konventsiya pro status bizhentsiv [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_01110
12. Vasil'chenko G. M. Problemi normativno-pravovogo zabezpechennya zakhistu prav bizhentsiv v Ukraïni [Elektronniy resurs]. – G. M. Vasil'chenko // Visnik Pivdenного regional'nogo tsentru Natsional'noï akademii pravovikh nauk Ukraïni. – 2016. – № 7. – S. 109-116. – Rezhim dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vprc_2016_7_15